

Yetişkinlerdeki Dindarlık, Ahlaki Olgunluk ile Ölüm Kaygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi¹

Aişe Hümeýra ÇAKMAK²

Mustafa BİLİCİ³

ÖZ

Bu çalışmada yetişkinlerdeki ahlaki olgunluk düzeyleri ile ölüme karşı hissettikleri kaygı ve hayatlarında bir problemle karşılaştıklarında genel olarak manevi yönden nasıl başa çıktıkları ölçülecektir. Çalışmanın amacı araştırma değişkenlerinin birbirleriyle olan ilişkilerinin incelenmesi ve birbirlerini yordama derecelerinin belirlenmesidir. Bu çalışmada nicel araştırma modellerinden biri olan korelasyon (ilişkisel) tarama yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini 18-71 yaş arası 341 yetişkin oluşturmaktadır. Verilerin toplanmasında Karaçay (2011) tarafından geliştirilen "Dindarlık Eğilimi Ölçeği", Şengün ve Kaya (2007) tarafından geliştirilen "Ahlaki Olgunluk Ölçeği" ve Templer (1970) tarafından geliştirilen "Ölüm Kaygısı Ölçeği" kullanılmıştır. Verilerin toplanması sonucunda Spss programı ile analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Elde edilen verilerin analizinde araştırmanın değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı hesaplanmış ve bu değişkenlerin birbirlerini yordayıp yordamadığını test etmek amacıyla da basit doğrusal regresyon analizi tekniği kullanılmıştır. Analizler sonucunda; yetişkin bireylerin dindarlık düzeyi ile ahlaki olgunluk ve ölüm kaygısı düzeyi arasında istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Ayrıca ahlaki olgunluk ve ölüm kaygısı düzeyi katılımcıların dindarlık düzeylerini anlamlı olarak yordamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dindarlık, Ahlak, Ahlaki Olgunluk, Kaygı, Ölüm Kaygısı.

Relation of Religiosity, Moral Maturity and Death Anxiety in Adults

ABSTRACT

In this study, the moral maturity level of adults, the anxiety they feel towards death and how they generally cope with a problem in their lives will be measured. The aim of the study is to examine the relationships of the research variables with each other and to determine the degree of their prediction of each other. In this study, correlation scanning method, which is one of the quantitative research models, was used. The sample of the study consists of 341 adults aged 18-71. "Religious Tendency Scale" developed by Karaçay (2011), "Moral Maturity Scale" developed by Şengün and Kaya (2007), and "Death Anxiety Scale" developed by Templer (1970) were used to collect the data. As a result of the data collection, they were analyzed and interpreted with the Spss program. In the analysis of the data obtained, Pearson Product Moments Correlation Coefficient was calculated in order to examine the relationship between the variables of the study, and simple linear regression analysis technique was used to test whether these variables predicted each other. As a result of the analysis; It has been observed that there is a statistically significant and positive relationship between the level of religiosity, moral maturity and death anxiety in adult individuals. In addition, moral maturity and death anxiety level significantly predicted the religiousness levels of the participants.

Keywords: Religiosity, Morality, Moral Maturity, Anxiety, Death Anxiety.

¹ İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Lisansüstü Öğrenci Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Öğrencisi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Psikoloji Bölümü, ahumeyracakmak@gmail.com, ORCID 0000-0002-1946-4476

³Prof. Dr. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Psikoloji Bölümü, mustafa.bilici@izu.edu.tr, ORCID 0000-0002-7303-0396

Giriş

İnsanı diğer canlılardan ayıran belli başlı özellikler bulunmaktadır ve bunlar arasında inanma ihtiyacı ve sahip olduğu bu ihtiyaçtan ötürü bazı davranışlarda bulunma yer almaktadır. İnsandaki bu inanma ihtiyacına tarihsel olarak bakıldığında tarihin en başına kadar gittiği görülmektedir. İnsanlık tarihi boyunca her birey mutlaka bir inanç sistemine tabi olmuştur. Bu ihtiyacın temelinde yatan ise kişilerin yaşadıkları hayatı anlamlandırabilme isteği yatmaktadır. Bireyler sahip oldukları inanç ile birlikte hayatlarında bir amaç elde etmişlerdir ve adeta bu sahip oldukları inanç ile kendileri için bir yaşam haritası oluşturmuşlardır. Dinin kişilerin yaşamların etkisine yönelik araştırmaların bazılarında dinin kişiye birçok noktada fayda sağladığı görülmüştür. Bunlar arasında psikolojik uyum konusunda daha başarılı olma, karşılaşılan problemlere, krizlere karşı baş etmede daha rahat etme, ölüm olgusu karşısında daha olumlu tepkiler verebilme bulunmaktadır (Clark, 1961:127-128).

Horney'e (1998:19) göre ruhsal rahatsızlıkların büyük çoğunluğunun temelinde hayatı anlamlandırmada zorlanma, güven duyamama ve kaygı yer almaktadır. Bu durum bireylerde varoluşsal anlamda krizlere yol açmakta ve kişi hayatı boyunca bununla baş etmeye çalışmaktadır. Çoğu insan ise yaşadığı bu durumdan dolayı hayatındaki anlamsızlık problemini çözememektedir (Bahadır, 2002:13). Bireyde zaman zaman bilinç düzeyinde zaman zaman da farkında olmadan hayatına dair anlamsızlık hissi yaşanmaktadır. Bu duygudurumu onu strese sokmaktadır. Çünkü kişinin yaşadığı bu durumdan dolayı hayata karşı olan direnci kırılmakta ve kişi boşluğa düşmektedir. Bu durumdan kurtulmak ise din ve maneviyat bağlamında gerçekleşmektedir. Çünkü din, bireyin hayatına anlam katmayı vaat etmekte ve onu anlamsızlıktan kurtarabileceğini belirtmektedir. Kişi sahip olduğu inanç sistemi sayesinde hayata ve yaşadığı problemlere karşı daha dayanıklı hale gelmektedir (Giddens, 2004:104).

Din olgusu birçok bilimsel alanda incelenmiş ve günümüzde de araştırılmaya devam etmektedir. Bu alanlar içerisinde başta felsefe, psikoloji ve din bilimleri gelmektedir. Psikoloji alanı açısından uzun yıllardır araştırılmakta ve tartışılmaktadır. Psikolojinin din ile ilgilendiği kısım, dinin bireyin davranışlarına nasıl etki ettiği. Ayrıca din ile bireyin ilişkisi çoğu zaman tartışma konusu olmuştur. Bu konuda yapılan araştırmalar, sadece dini araştırmamakta aynı zamanda din ile birey arasındaki ilişkiyi de incelemektedir. Bu araştırmalar sonucunda din, bireyi hayatının birçok noktasında etkilemekte ve mensup olduğu dinin gerekliliklerini yerine getirmesi yaşam tarzını da etkilemektedir (Karacoşkun, 2015:37).

Din ve ruh sağlığı arasındaki ilişki uzun yıllardır farklı farklı bilim dalları tarafından tartışılmaktadır. Eldeki verilere bakıldığında birbirinden zıt sonuçlar görülmektedir. MS. 490 yılında tarihin ilk ruh sağlığı hastanesi Kudüs'te açılmıştır. Bu hastaneyi açanlar ise dini bir mezhebin üyeleridir (Schowalter ve Murken, 2003:138). Tarih boyunca dinin etkisi farklı yönüyle etkisini göstermiştir. Bu duruma zıt en çarpıcı hikâye de Orta çağ Avrupası'na aittir. Çünkü o dönemde ruhsal hastalığı olan insanlara, içinde şeytan olduğu gerekçesiyle çok çeşitli işkenceler yapılmıştır (Koenig ve Larson, 2001:67-78).

Genel olarak ruh sağlığı ve dindarlık arasındaki ilişkinin araştırıldığı araştırmalara bakıldığında en çok kaynağın Amerika'ya ait olduğu görülmektedir. Sadece geçen yüzyılda bu konuda yapılan 850 adet araştırma bulunmaktadır (Koenig ve Larson, 2001:67-68). Konuya ait ilk araştırmaların sonucu günümüzde tartışmalara neden olmaktadır. Çünkü bu araştırmalarda geçerlik ve verilerin yorumlanması konusunda bazı sıkıntılar yer almaktadır. Ancak o zamanın şartları göz önüne alındığında alan açısından önemlidirler (Schowalter ve Murken, 2003:143). Yapılan literatür taramasında batılı kaynaklara ait oldukça geniş bir alan araştırmasının yapılmış olduğu görülmektedir. Din ve ruh sağlığı arasındaki ilişki çok boyutlu olarak incelenmiştir (Gill, Minton ve Myers, 2010; Koenig ve Larson, 2001; Hakney ve Sanders, 2003; Jones, 2004; Steffen, 2011).

Koenig ve Larson'a göre (2001:72) bireydeki dini tutum ve dininin gerekliliklerini yerine getirmesi durumu, genel olarak kişiye merhamet, cömertlik ve başkalarına yardım etmesini teşvik ve telkin etmektedir. Sahip olduğu dinin öğretilerini yerine getiren kişi, yaşamış olduğu

problemlere karşı baş etme konusunda daha az sıkıntı yaşamaktadır. Baasher'e (2001:372-376) göre de kişinin dini gerekliliklerini yerine getirmesi ruh sağlığı ve kişilik gelişimi açısından faydalıdır. Haque (2004:55) Amerika'da yaşayan Müslümanlar üzerinde yapmış olduğu araştırmada, tövbe etmenin, namaz kılmanın, Kur'an okumanın ve zikir yapmanın kişiyi manevi olarak olumlu etkilediği ve ruh sağlığı açısından önemli olduğunu tespit etmiştir.

İlk olarak 1930'lu yılların başlarında dindarlık kavramı ampirik olarak incelenmeye ve araştırılmaya başlanmıştır (Demerath,1976:336). Dindarlık kavramı birçok araştırmacının konusu olmuştur ve dindarlığa dair birçok tanım da bulunmaktadır. Genel olarak bireyin sahip olduğu dinin ona etki etme derecesi olarak tanımlanabilir. Bu tanımlamaya göre kişi dinin gerekliliklerine uyması ve dinine sıkı bir biçimde bağlı olması sonucunda dindar olarak nitelendirilebilir (Kurt, 2009:2). Ayrıca dindarlık bireyin tabii olduğu herhangi bir dinin gerekliliklerini yerine getirmesi ve yaşadığı dinin sahip olduğu öğeleriyle yoğun bir şekilde meşgul olma durumudur (Ayverdi, 2008:726). Dindarlık kavramı da din kavramı gibi farklı tanımlamalara sahiptir. Tek tip bir dindarlığın olmamasının nedeni bu farklı tanımlamaların olmasından kaynaklanmaktadır (Allport,2004:96).

Ahlaki olgunluk ise tanım gereği ahlaki olarak nitelendirilebilecek her türlü bileşenin en zenginine sahip olmaktır. Bu bileşenler arasında tutum, düşünce, duygu ve davranış yer almaktadır. Ahlaki olgunluğa sahip olan birey ahlakın en mükemmel ve en üst düzeyine sahiptir. Bu bireylerin genel özellikleri arasında sorumlu, güvenilir, saygılı, empati yapabilme yeteneğine sahip, adil gibi özellikler sayılabilir (Lickona,1991:51).

Ahlaki gelişim ve sonucunda ahlaki olgunluğa ulaşma durumu, doğumla başlayan bir süreçtir ve hayat boyu devam etmektedir. Bu sebepten ötürü birey, öncelikle ailesinden daha sonrasında da çevresinden görerek edindiği tutum, yargı ve davranışları tecrübe ederek ahlaki gelişimi başlar (Şengün, 2008:38).

Ahlaki olgunluk aynı zamanda mükemmel bir karakter özelliğidir. Ahlaki olgunluğa sahip olan kişi ahlaki değerleri içselleştirebilmiş ve tüm bu değerleri vicdanında hissedebilmiştir. Özetle bireyin her daim vicdanının sesini dinleyebilmesidir. Ayrıca bireyin tüm bu değerlerini içselleştirmesi tek başına yeterli değildir. Günlük hayatında davranışlarına ve tutumlarına yansıtabilmesidir (Şengün, 2008: 37; Fukuyama, 1998: 59; Aydın ve Kaya, 2011: 18).

En genel anlamıyla kaygı bireyde meydana gelebilecek herhangi bir tehlikeye karşı yaşanan bunalım ya da tedirgin olma halidir (Budak, 2009:418). Kaygı insanın yaşadığı en temel duygulardan biridir. Çünkü her bireyde kaygı durumu yaşanmaktadır ve her insan herhangi bir durumu tehlikeli olarak algılasa bu durum karşısında kaygılanmaktadır. Kaygı türleri anlık ve sürekli olmak üzere 2 şekildedir. Anlık kaygılar kısa süreli ve geçicidirler. Sürekli kaygılar ise belli bir durum veya nesneye karşı yaşam boyu süren kaygılardır. Ölüm bu kategoride yer almaktadır (Öner, 1998:1-2). Koenig'e (1998:149) göre ölüm kaygısı her bireyde olmakla birlikte ilk olarak hayatın ilk yıllarında ortaya çıkmakta ve yaşam boyu sürmektedir. Bu yönüyle evrensel ve doğal bir durumdur.

Ölüm kaygısına neden olanlardan ilki kişinin ölüm anında acı çekeceğini düşünmesidir. Bu düşüncenin altında yatan sebep de birçok ölümün insan vücuduna zarar vermesi ve bedenin bütüncül yapısını bozmasıdır. Ayrıca bu düşüncenin oluşmasında ikincil neden de dini literatürde ölüm anındaki azaptan ve can çekişmesinden ayrıntılı olarak bahsedilmesidir (Canan, 1988:230-231).

Araştırmanın Temel Problem Cümlesi

Araştırmanın temel problem cümlesi, "yetişkin bireylerdeki dindarlık düzeyi, ahlaki olgunluk ve ölüm kaygısı düzeyi arasında anlamlı ilişkiler var mıdır?" şeklinde yapılandırılmıştır. Bu temel problem çerçevesinde aşağıda yer alan sorulara cevap aranmıştır.

Alt Problemler

- 1) Kişideki dindarlık seviyesi ile ölüm kaygısı düzeyi arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
- 2) Kişideki ahlaki olgunluk düzeyi ile dindarlık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
- 3) Bireydeki ahlaki olgunluk düzeyi ile ölüm kaygısı düzeyi arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Araştırmanın Hipotezi/Hipotezleri

Tez araştırdığı sorulara bağlı olarak geliştirmiş olduğu temel hipotezler bulunmaktadır:

1. Bireyin dindarlık düzeyi ile ahlaki olgunluk düzeyi arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.
2. Bireyin dindarlık düzeyi ile ölüm kaygısı arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.
3. Bireyin ahlaki olgunluk düzeyi ile ölüm kaygısı arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.
4. Bireyin ahlaki olgunluk ve ölüm kaygısı düzeyi dindarlık düzeyini anlamlı olarak yordamaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Yurt dışında yapılan araştırmalarda, bireylerdeki dindarlık olgusunun etkilerine yönelik birçok araştırma yapılmıştır. Dindarlık ve ruh sağlığı ilişkisini inceleyen batı kaynaklı araştırmaların yanında (Jones, 2004; Hakney ve Sanders, 2003; Vahia ve ark. 2011; Koenig ve Larson, 2001; Mann ve ark., 2008; Steffen, 2009; Gill, Minton ve Myers, 2010; Drumm ve ark. 2014) Türkiye’de yapılan araştırmalar (Yaparel, 1987; Gürsu,2015; Yapıcı,2007; Uysal, 2006; Kayıklık, 2005; Ekşi, 2001; Baynal,2015; Yıldız, 2006; Güven, 2008; Ayten ve ark., 2012) da bulunmaktadır.

Ancak dindarlık düzeyi hem ölüm kaygısı hem de ahlaki olgunluk arasındaki ilişkinin incelendiği araştırmaya rastlanmamıştır. İlgili değişkenlerle yapılan çalışmalar Türk literatürde daha çok din bilimleri perspektifinde yapılan ampirik çalışmalardır. Bunlar arasında Kimter ve Köftegül (2017), Hökeleli (1991), Hayta (2000),Ekşi (2001), Ayten (2009) örnek gösterilebilir. Yurt dışında yapılan araştırmalar incelendiğinde ise psikoloji alanında dindarlık, ölüm kaygısı ve ahlaki olgunlukla ilgili araştırmalar oldukça fazladır. Ölüm kaygısı ve ahlaki olgunluk değişkenleri ile yapılan araştırmalar literatürde oldukça fazla yer almaktadır. Ancak dinin ruhsal açıdan ele alınması Freud ile literatüre kazandırılmıştır. Araştırmaların ilk örneklerine bakıldığında karşımıza Freud (1995), Jung (1997), Fromm (1997), Yalom(1999) gibi birçok batılı araştırmacı çıkmaktadır.

Yapılacak olan bu çalışmayla asıl amaç Türkiye’de yapılan psikoloji araştırmalarına özellikle de dindarlık ve araştırmanın ilgili değişkenlerinin incelenmesi ile katkı sağlamaktır. Din araştırmaların psikoloji alanı özelinde batı kaynaklı olmasından dolayı yaşanabilecek kültür farklılığı sorununa da dikkat çekilmek istenmektedir. Yapılacak olan araştırma sonucunda elde edilen bulgular ile yabancı araştırmalar karşılaştırılacak ve mevcut verilerin Türk kültürüne uygunluk durumu bilimsel olarak değerlendirilecektir.

Dindarlık olgusu bireyin ruh sağlığı açısından büyük bir öneme sahiptir. İnsanı incelerken biyopsikososyal perspektiften bakmanın yanında manevi boyut perspektifi tarafından da bakılmalıdır. Ruh sağlığı alanında ülkemizde konuyla ilgili araştırmaların yetersiz olması da araştırmanın önemini göstermektedir. Araştırmanın bir diğer bileşenleri ise ahlaki olgunluk ve ölüm kaygısıdır. Bu bileşenler ile dindarlık arasındaki ilişkinin incelenmesi sonucunda, ilgili değişkenlerin birbiriyle olan ilişkileri detaylı bir şekilde ortaya çıkarılmış olacaktır. Bu çalışma ile bu konularla ilgili yapılacak olan çalışmalara dindarlığın da katılmasını sağlama açısından önemlidir. Çünkü ahlak ve ölüm insan hayatı açısından son derece önemli konulardır. Özellikle

de ahlaki gelişim konusunda dindarlığın öneminin olup olmadığının belirlenmesi ve buna uygun olarak da gerekli çalışmaların yapılması açısından araştırma önemlidir.

Ayrıca araştırmanın bir diğer amacı da ruh sağlığı ile dindarlık ilişkisine yönelik yapılan araştırma sonuçlarının birbirinden çok zıt olmalarıdır. Bir kısım araştırmacılara göre dindarlık ile ruh sağlığı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır ((Horney (1998), Giddens (2004), Koenig ve Larson (2004), Baasher (2001), Haque (2004), Jones (2004), Allport (1950), Jung(1999)). Ancak diğer kısım araştırmacılara göre ise negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki Ellis (1980), Freud (1982), Dreger (1952), Bateman ve Jensen (1958)) bulunmaktadır. Yapılacak olan bu araştırma ile bu durum incelenmek istenmektedir ve literatüre katkı sağlama amacı bulunmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırma İstanbul ilinde yaşayan 18-71 yaş arası yetişkinlerdeki dindarlık, ahlaki olgunluk ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Çalışmada Nicel Araştırma yöntem tekniklerinden olan ilişkisel (korelasyonel) tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeli çok sayıda elemanın bulunduğu bir evrende, bu evren hakkında genel bir kanıya varmak amacıyla evrenden seçilen bir grup ile yapılan araştırma modelidir. Tarama modelinin araştırmada yer alan değişkenleri birlikte incelediği türü ise ilişkisel tarama modelidir (Karasar, 2012:79).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın örneklemini 18-71 yaş arasında olan yetişkinler oluşturmaktadır. Araştırmaya katılım için gönüllülük ilkesi esas alınmıştır. Araştırmaya 160 kadın (%46,9) ve 181 erkek (%53,1) katılmıştır. Katılımcıların 186' sı evli (%54,5) ve 155' i bekâr (%45,5) bireylerdir. Katılımcıların yaş ortalaması 36, 15' tir. Ayrıca katılımcıların 92' si (%27) ilkökul-ortaokul mezunu, 147' si (%43,1) lise mezunu, 75' i (%22) üniversite mezunu ve 27' si (%7,9) lisansüstü mezunudur.

Veri Toplama Araçları

Verilerin toplanmasında Karaçay (2011) tarafından geliştirilen "Dindarlık Eğilimi Ölçeği", Şengün ve Kaya (2007) tarafından geliştirilen "Ahlaki Olgunluk Ölçeği" ve Templer (1970) tarafından geliştirilen "Ölüm Kaygısı Ölçeği" kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu

Araştırmacı tarafından oluşturulan 3 soruluk kişisel bilgi formu oluşturulmuştur. Bu sorular; katılımcının medeni durumları, cinsiyetleri, eğitim durumları ve yaşlarına dair olan sorulardır.

Dindarlık Eğilimi Ölçeği

Dindarlık eğilimi ölçeği, Karaçay (2011) tarafından geliştirilmiştir. Toplamda 14 sorudan oluşmaktadır. 4'lü Likert tipinde tasarlanmış bir ölçektir. Ölçekte yer alan sorulara Hiç katılmıyorum (1) Katılmıyorum (2) Katılıyorum (3) Tamamen katılıyorum (4) şeklinde cevap verilebilmektedir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 14 iken, alınabilecek en yüksek puan ise 56' dır. Ölçekten alınan puan yükseldikçe dini eğilim düzeyi de yükselmektedir. Ölçeğin güvenilirliğini ve faktör yapısını belirlemek amacıyla 122 kişiden oluşan bir gruba uygulanmıştır. Ölçeğin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı ise 0,91 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin yapı geçerliğini belirlemek amacıyla faktör analizi yapılmış ve ölçekte yer alan soruların tek bir boyutta toplandığı görülmüştür. Ayrıca çalışma grubundan elde edilmiş olan verilerin açıklayıcı faktör analizine uygunluğunu belirlemek amacıyla yapılan faktör analizinin yorumlanabilir olduğuyla ilgili olarak yapılan analiz sonucunda Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi uygulanmıştır. Test sonucunda alfa değeri 0,93 olarak belirlenmiştir.

Ahlaki Olgunluk Ölçeği

Ahlaki olgunluk ölçeği, Şengün ve Kaya (2007) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek bireylerin ahlaki olgunluk düzeylerini ölçmek amacıyla tasarlanmıştır. Ölçek 66 sorudan oluşmakta ve 5' li Likert tipindedir. Sorulara verilecek cevaplar "evet, her zaman", "çoğu zaman", "ara sıra", "çok nadir", "hayır, hiçbir zaman" şeklindedir. Bu tercihlere ise sırasıyla 5, 4, 3, 2, 1 şeklinde puan

verilmektedir. Ölçekte yer alan olumsuz maddeler ise tersinden puanlanmaktadır. Ölçekte 52 olumlu madde, 14 olumsuz madde bulunmaktadır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 66 iken, alınabilecek en yüksek puan ise 330 dur. Ölçekten alınan puan yükseldikçe ahlaki olgunluk düzeyi de artmaktadır. Ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışması 830 kişilik bir çalışma grubuyla gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin güvenilirliğinin tespiti için yapılan analizlerle Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısının 0.93 olduğu, test-yarı test güvenilirlik katsayısının 0.89 ve test-tekrar test güvenilirlik katsayısının 0.84 olduğu görülmüştür. Ayrıca yapılan madde analizi sonucunda maddelerin toplam güvenilirlik katsayıları anlamlı olarak bulunmuştur. Tüm bu elde edilen sonuçlara bakıldığında ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğu söylenebilir.

Ölüm Kaygısı Ölçeği

Ölüm Kaygısı ölçeği Templer (1970) tarafından geliştirilmiş olup, bireydeki ölüm kaygısı seviyesini ölçmeyi amaçlamaktadır. Ölçek 15 sorunun yer aldığı bir öz bildirim envanteridir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 0 iken en yüksek puan 15' tir. Katılımcılar ölçeğe doğru veya yanlış şeklinde yanıt verebilmektedirler. Alınan puan arttıkça ölüm kaygısı düzeyi de aynı oranda artmaktadır. Ölçeğin güvenilirliğini belirleme amacıyla yapılan çalışmalar sonucunda Pearson Momentler Çarpımı korelasyon katsayısı 0.83 Kuder Richardson katsayısı ise 0,76 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin ayrıca Türkçe 'ye uyarlaması Şenol (1989) tarafından yapılmıştır ve geçerlik güvenilirlik çalışmaları sonucunda iç tutarlılık Cronbach Alfa katsayısı 0.72, test tekrar değişmezlik katsayısı ise 0,80 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Toplanması

Araştırmada kullanılan ölçeklerin uygulanması için basit tesadüfi örneklem yöntemi seçilmiş ve ölçekler katılımcılara elektronik ortamda uygulanmıştır. Ölçeklerin hazırlanmasında Google Form kullanılmıştır. Ölçeklerin uygulanmasından önce katılımcılarla araştırmanın amacı ve ölçek formunun nasıl uygulanacağı ile ilgili bir bilgilendirme metni paylaşılmıştır. Çalışmada kullanılan ölçeklerin uygulanmasında tamamen gönüllülük esası gözetilmiştir. Ölçeklerin uygulanma süresi yaklaşık olarak 10-15 dakika arası sürmektedir. Ölçeğin uygulanmasının sonucunda katılımcılara araştırmaya olan katılımlarından dolayı teşekkür edilmiştir.

Verilerin Analizi

Katılımcılara uygulanan ölçeklerden elde edilen veriler sayısal olarak kodlanmıştır. Bu şekilde kodlanma sonucunda veriler bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Veriler Spss programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Öncelikle katılımcıların demografik bilgileri yüzde ve frekans dağılımlarına göre sıralanmıştır. Daha sonra ölçeklerden alınan verilerin toplam puanları alınmıştır ve toplam puanları için ss ve Shx değerleri hesaplanmıştır. Verilerin analizinde normal dağılım gösteren veriler için parametrik testler uygulanmıştır. Kategorik değişkenler için bağımsız gruplar t testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır. Katılımcılardan elde edilen ölçek puanları olan Dindarlık, Ahlaki Olgunluk ve Ölüm Kaygısı puanlarının arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon tekniği, bu puanların birbirlerini yordayıp yordamadığını belirlemek amacıyla ise Basit Doğrusal Regresyon analizi tekniği uygulanmıştır. Tüm bu analiz sonuçları kolay yorumlaması amacıyla tablo haline getirilmiştir. Ayrıca bu sonuçlar ayrıca tartışma bölümünde de yorumlanmıştır.

Araştırmanın Bulguları

Tablo 1'de yetişkin bireylerin dindarlık puanları ile ahlaki olgunluk puanları pozitif yönlü ve istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($r=,627$; $p<0,05$). Dindarlık puanları ile ölüm kaygısı puanları arasında da aynı şekilde pozitif yönlü ve istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($r=,184$; $p<0,05$). Ahlaki olgunluk puanları ile ölüm kaygısı puanları arasında ise istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olduğu görülmemektedir ($r=,211$; $p>0,05$). Elde edilen bulgulara göre dindarlık puanları arttıkça ahlaki olgunluk ve ölüm kaygısı puanları da aynı zamanda anlamlı düzeyde artmaktadır. Ölüm kaygısı puanları ile ahlaki olgunluk puanları arasında ise anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

Tablo 1) Yetişkinlerin Dindarlık, Ahlaki Olgunluk ve Ölüm Kaygısı Puanları Arasındaki İlişkileri İnceleyebilmek İçin Yapılan Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayıları

Değişkenler	Dindarlık	Ahlaki Olgunluk	Ölüm Kaygısı
Dindarlık	1	,627**	,300*
Ahlaki Olgunluk	,627**	1	,211
Ölüm Kaygısı	,300*	,211	1

*** $p<.05$

Tablo 2’de dindarlık puanları ile ahlaki olgunluk puanları arasında yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonucu bulunmaktadır. Yapılan analiz sonucuna göre ahlaki olgunluk puanları dindarlık puanlarını anlamlı düzeyde yordamaktadır ($F=31,459$; $p<0,05$).

Bu tabloya göre yetişkin bireylerin dindarlık puanlarının %48’ ini ahlaki olgunluk puanları açıklamaktadır.

Tablo 2) Yetişkinlerin Dindarlık Puanlarının Ahlaki Olgunluk Puanları Tarafından Yordanmasına İlişkin Bulgular

Yordayıcı Değişken	Ahlaki Olgunluk						
	B	Sh _x	β	t	R	R ²	F
Dindarlık	,047	,008	,047	5,609	,485	,482	31,459

*** $p<.05$

Tablo 3’te dindarlık puanları ile ölüm kaygısı puanları arasında yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonucu bulunmaktadır. Yapılan analiz sonucuna göre ölüm kaygısı puanları dindarlık puanlarını anlamlı düzeyde yordamaktadır ($F= 11,925$ $p<0,05$).

Bu tabloya göre yetişkin bireylerin dindarlık puanlarının %23’ünü ölüm kaygısı puanları açıklamaktadır.

Tablo 3) Yetişkinlerin Dindarlık Puanlarının Ölüm Kaygısı Puanları Tarafından Yordanmasına İlişkin Bulgular.

Ölüm Kaygısı							
Yordayıcı							
Değişken	<i>B</i>	<i>Sh_x</i>	<i>β</i>	<i>t</i>	<i>R</i>	<i>R²</i>	<i>F</i>
Dindarlık	,317	,092	,184	3,453	,234	,235	11,925

***p<.05**Sonuç ve Tartışma**

Yapılan analizler sonucunda yetişkin bireylerdeki dindarlık ve ahlaki olgunluk puanları arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Aynı şekilde yetişkin bireylerin dindarlık puanları ile ölüm kaygısı puanları arasında da pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Başka bir ifade ile yetişkinlerde dindarlık düzeyi arttıkça ahlaki olgunluk düzeyi ve ölüm kaygısı düzeyi de artmaktadır.

Araştırmanın bir diğer bulgusu da değişkenler arasında yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonucuna aittir. Bu sonuçlara göre ahlaki olgunluk puanlarının dindarlık puanlarını anlamlı düzeyde yordadığı görülmüştür. Aynı şekilde ölüm kaygısı puanlarının da dindarlık puanlarını anlamlı olarak yordamaktadır. Bulunan tüm bu sonuçlar yetişkin bireylerin dindarlık, ahlaki olgunluk ve ölüm kaygısı düzeyleri arasındaki anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Konuyla ilgili yapılan araştırmaları destekleyen sonuçlara ulaşılmıştır.

Şengün (2008) araştırmasında dindarlık ile ahlaki olgunluk arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit edilirken Hökelekli (2008) araştırması da dindarlık ile ölüm kaygısı arasında pozitif bir ilişkinin varlığından bahsetmektedir.

Dinin üç boyuttan oluşmaktadır. Bunlar; inanç, ibadet ve ahlaktır. Bu üç boyuttan biri olan ahlak olgusu, dindar bireylerdeki ahlaki olgunluk düzeyinin yüksek çıkmasını açıklayabilir. Çünkü dünya üzerinde dört binin üzerinde din yer almaktadır ve neredeyse her dine ahlaki öğretilerin olduğu bilinmektedir. Dinler insanlara ibadet ve inanç kısmının yanında iyi bir insan olma amacıyla öğütlerde bulunmaktadır. Bu öğütlere uymak birey için bir zorunluluk duygusuna sebep olmuş olabilir. Çünkü dinin emir ve yasaklarına uymak dindar bireyler için oldukça önemlidir. Bu emir ve yasakları özümsemekle birlikte toplumda da kabul görmek bu bireyleri motive etmiş olabilir. Toplum iyi davranışlarda bulunan ve ahlaki değerleri yüksek bireyleri her zaman desteklemiş ve takdir etmiştir. Bu durum da doğal olarak bu bireyleri motive etmiş olabilir. Ayrıca dini inanç sistemleri, insana öğretilerine uyması ve buna uygun olarak davranması sonucunda birtakım vaatlerde bulunmaktadır. Bu vaatlerden bazıları öldükten sonra çok iyi bir hayat yaşamaları yönündeyken bazıları ise ölümden öncesi için iyi bir hayat veya öldükten sonra daha iyi bir yaşamla reenkarne olmayı vaat etmektedir. Bu da bireylerdeki ikinci bir motivasyon kaynağı olarak sayılabilir. Ahlaki gelişimle ilgili bir diğer durum da bireylerin ahlaki davranışlarda bulunmasının süper egodan kaynaklanması durumudur. Kişiliğin yapılarından biri olan süper ego, bireyin vicdani ve ahlaki yönünü temsil etmekte ve davranışları şekillenmesinde

önemli bir yere sahiptir. Kişi ahlaki değerlere uygun davranışlarda bulunduğu takdir görmesi onun süper egosunu tatmin etmesi açısından önemlidir. Bu şekilde kendini rahatlatan birey, kendini motive ederek ahlaki davranışlarını sürdürüyor olabilir. Kişiliğin diğer yapılarından olan idin isteklerini ahlaki olarak değerlendiren süper ego, dini sistemlerdeki inanç, nefis ve şeytan üçlüsüne benzetilebilir. Bireylerin kişilik yapısından da kaynaklanan bu durum ahlaki davranışlarda bulunmasını sağlıyor olabilir. Bu durum da bize dindar bireylerdeki ahlaki olgunluk puanlarının yüksek çıkması sonucunun beklendiği bir sonuç olduğunu göstermektedir.

Ahlaki olgunluk ile dindarlık arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin görülmesi de araştırmanın hipotezini desteklemiştir. Aydın (2011)'a göre din içerisinde ahlak kurallarını barındıran bir sistemdir. Bu sisteme tabi olan bireyler bundan etkilemekte ve hayatlarının bir yol haritası haline getirmektedirler. Bu durum dünya üzerindeki tüm dinlerde bulunmakta ve her dinin sahip olduğu belli ahlaki öğretiler bulunmaktadır.

Hatta ahlak tüm dinlerin merkezinde yer almakta ve daima ön planda tutulmaktadır. Toplum tarafından kabul göremeyen ve ahlaksızlık olarak davranışlarına bakıldığında tüm bu davranışların dinlere göre haram olduğu karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde toplum tarafından iyi olarak nitelendirilen davranışlara da bakıldığında bu davranışların dinin emrettiği davranışlar olduğu görülür (Aydın, 1991).

Ölüm kaygısı ile dindarlık arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin görülmesi de araştırmanın hipotezini desteklemiştir. Bireydeki dindarlık düzeyinin artması sonucunda ölüme karşı hissettiği kaygı araştırma açısından beklendiği bir durumdur. Yıldız (2006)'ın araştırması da aynı sonuca sahiptir. Bu araştırmaya göre ise dindarlık düzeyi arttıkça ölüm kaygısı da artmakta ve dindar bireyler ölüme karşı diğer bireylere kıyasla daha fazla kaygı hissetmektedirler. Aynı bulguya sahip bir başka araştırma ise Kula (2001)'ya aittir. Ergenler arasında dinin gerekliliklerini yerine getiren ve inanç düzeyi daha yüksek olanlarda ölüme yönelik daha yoğun düşünceler olduğu görülmüştür. Ölümü daha çok düşünmeleri sonucunda da ölüme yönelik kaygı düzeylerinin de daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak literatürde araştırma sonucumuzun tam tersi sonuca sahip araştırmalar da bulunmaktadır. Bu araştırmalardan biri Ka, Bond ve Wing (1979)'ın araştırmasıdır. Bu araştırmada ölümsüzlüğü ve ölümden sonraki yaşam vaadi olan dinlere mensup bireylerde ölüme yönelik kaygı düzeyinin daha düşük olduğu sonucuna varılmıştır. Çünkü bu bireyler yok olmayacaklarını ve öldükten sonra da ödüllendirileceklerini düşündüklerinden ölüme karşı olumlu bir tutum geliştirirler. Aynı sonuca sahip Tanhan (2007)'in araştırması da bulunmaktadır. Bu araştırmaya göre dindar bireylerde ölüm kaygısı düzeyi diğer bireylere kıyasla daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sabwah ve Abdel Khalek (2006)'in çalışması Mısır' da yaşamakta olan bireyler ile gerçekleştirilmiştir ve araştırma sonucunda dindarlık düzeyi arttıkça ölüm kaygısının azaldığı sonucuna varılmıştır.

Araştırmanın hipotezlerinden olan ölüm kaygısı ile dindarlık arasındaki ilişkinin bulunmadığına yönelik olan hipotezimiz desteklenmiş ve ilgili değişkenler arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir.

Kaynakça

Allport, W. Gordon (2004). *Birey ve Dini / The Individual and His Religion*. çev. Bilal Sambur. Ankara: Elis Yayınları.

Aydın, M. S. (1991). *Tanrı-Ahlâk İlişkisi*, TDV Yayınları, Ankara.

Aydın İ. H. (2011). Seküler Ahlâk Bağlamında Din-Ahlâk İlişkisi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 35-ss.1-23.

Aydın, C. ve Kaya, M. (2011). Üniversite öğrencilerinin dini inanç ile ahlaki olgunluk düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi*. 30 (15-42).

- Ayten, A. (2009). Üniversite öğrencilerinde ölüm kaygısı: Türk ve Ürdünlü öğrenciler üzerine karşılaştırmalı bir araştırma. *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 9(4), 85-108.
- Ayten, A., Göcen, G., Sevinç, K. ve Öztürk, E. E., (2012). Dini Başa Çıkma, Şükür ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi: Hastalar, Hasta Yakınları ve Hastane Çalışanları Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 12 (2), 45-79.
- Ayverdi, İ. (2008). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul.
- Baasher, T. A. (2001). Islam and Mental Health. *Eastern Mediterranean Health Journal*, 7 (3), 372- 376.
- Bahadır A. (2002). *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, İnsan Yay., 1. bsk., İstanbul.
- Bateman, M.M., Jensen, J.S. (1958), The effect of religious background on modes of handling anger, in: *Journal of Social Psychology*, 47, ss. 133-141.
- Baynal, F. (2015). Yetişkinlerde dindarlık ve ruh sağlığı ilişkisinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, ss. 206-231.
- Budak, S. (2009). *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim Sanat Yayınları.
- Canan, İ. (1988). *Kütüb-i Sitte: Muhtasarı Tercüme ve Şerhi (I-XIII)*. Ank. Akçağ Yay.
- Clark W. H. (1961). *The Psychology of Religion* (3rd Ed.), MacMillan, New York.
- Demerath N.J. (1976). "Religion and Social Class in America", *Sociology of Religion*, (edit, Roland Robertson), New York.
- Dreger, R.M. (1952), *Some personality correlates of religious attitudes as determined by projective techniques*, in: *Psychological Monographs*.
- Drumm, R. , Laurie C. and Seifert M. (2014). God Just Brought Me Through It: Spiritual Coping Strategies for Resilience Among Intimate Partner Violence Survivors. *Clinical Social Work Journal*, 42 (4), 385-394.
- Ekşi, H. (2001). *Başa Çıkma, Dinî Başa Çıkma ve Ruh Sağlığı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma. Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- Ellis, A. (1980). Psychotherapy and atheistic values: A response to A. E. Bergin's "Psychotherapy and religious values." *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 48(5), 635-639.
- Freud, S. (1982), *Compulsions and Religious Exercises*, in: *ders.* Study edition, Vol. 7, Frankfurt a. M: Fischer.
- Freud S. (1995). *Uygurluk Din ve Toplum*. Öteki Yayınları, Ankara.
- Fukuyama, F. (1998). *Güven: Sosyal erdemler ve refahın yaratılması* (3. Baskı) Çev: Buğdaycı, A. Ankara: Türkiye İş bankası kültür yayınları.
- Giddens A. (2004). *Modernliğin Sonuçları*, (Çev. Ersin Kuşdil), Ayrıntı Yay., 3. bsk., İstanbul.
- Gill, C.S., Minton, C.A.B., Myers, F.E. (2010). Spirituality and Religiosity: Factors Affecting Wellness; *Among Low-Income, Rural Women. American Counseling Association*, 88, 293-302.
- Gürsu O. (2015). Ergenlik Dönemi Dindarlığı ile Ruh Sağlığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 / 49-75.
- Güven, H. (2008). *Depresyon ve Dindarlık İlişkisi*, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE.
- Hackney, C. H. ve Sanders, G. S. (2003). Religiosity and mental health: A meta-analysis of recent studies. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 42, 43-55.
- Haque, A. (2004). Religion and Mental Health: The Case of American Muslims. *Journal of Religion and Health*, 43 (1), 45-58.
- Hayta, A. (2000). U. Ü. İlahiyat fakültesi öğrencilerinin ibadet ve ruh sağlığı (psikososyal uyum)

- ilişkisi üzerine bir inceleme, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(9), Bursa.
- Horney K. (1998). *Çağımızın Nevrotik Kişiliği*, (Çev. Selçuk Budak), Öteki Yay., 3. bsk., Ankara.
- Hökelekli H. (1991). Ölümle İlgili Tutumlar ve Dini Davranış. *İslami Araştırmalar Dergisi*; 2:83-91.
- Hökelekli, H. (2008). *Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din*, İstanbul: Dem Yayınları.
- Hökelekli, H. ve Çayır, C. (2006). Gençlerin Din Değiştirip Hıristiyan Olmasında Etkili Olan Psiko-Sosyal Etkenler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (1), 23-46.
- Jones, J. W. (2004). Religion, Health and the Psychology of Religion: How the Research on Religion and Health Helps Us Understand Religion. *Journal of Religion and Health*, 43 (4), 317-328.
- Jung, G. C. (1997). *Ruh ve Ölüm*, Çev. Ender Gürol, Analitik Psikoloji, Payel Yayınevi. İstanbul.
- Karacoşkun, M. D. (2015). *Din Psikolojisi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kaya, Ş. ve Uysal, V. (2015). Günümüzde Dindarlık ve Toplumsal Cinsiyet Algıları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (36), 646-662.
- Ka-Yh V, Bond M.H, Wing Ng T.S.(1979). General Beliefs About The World As Defensive Mechanisms Against Death Anxiety. Chinese University Of Hong Kong.
- Kimter, N. ve Köftegül, Ö. (2017). Yetişkinlerde Ölüm Kaygısı İle Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme. *Journal of Faculty of Theology, Sakarya University/Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(36).
- Koenig, H. G. (1998). *Religion and Mental Health*. California: Academic Press. 149.
- Koenig, H.G.-Larson, D.B. (2001), *Religion and Mental Health: Evidence For An Association*, in: International Review of Psychiatry.
- Köse, A. (2005). *Freud ve Din*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kula, M.N. (2001), *Kimlik ve Din. Ergenler Üzerine Bir Araştırma*, Ayışığı kitapları, İstanbul.
- Kurt, A. (2009). Dindarlığı Etkileyen Faktörler. *U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(2), 1-26.
- Lickona T. E. (1991). *Educating for Character: How Our Schools can Teach Respect and Responsibility*. Bantam Books. New York.
- Mohammed Sabwah ve M. Abdel Khalek, "Religiosity and Death Distress in Arabic College Students", *Death Studies*, 30, 2006, s. 371.
- Öner N. (1998). *A. Le Compte, Süreksiz Durumluk / Sürekli Kaygı Envanteri el Kitabı*, Boğaziçi Üni. Yayınları, İstanbul.
- Pargament, K. I. (2005). Acı ve Tatlı Dindarlığın ve Bedelleri Faydaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (1), 279-306.
- Schowalter, M. and Murken, S. (2003), "Religion und psychische Gesundheit-empirische Zusammenhänge komplexer Konstrukte", *Einführung in die Religionspsychologie*, Christian Henning, Sebastian Murken, Erich Nestler (Hg.), Schöningh UTB, Paderborn.
- Steffen, P. R. (2011), Pirituality and Severity of Menopausal Symptoms in a Sample of Religious Women. *Journal of Religion Health*. 50: 721–729.
- Şengün, M. (2008). *Lise Öğrencilerinin Ahlaki Olgunluk Düzeylerinin Bazı Kişisel Değişkenler Açısından İncelenmesi*, Doktora Tezi, OMÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Şengün, M., Kaya, M. (2008). Ahlaki olgunluk ölçęęi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24(25), 51-64.

- Şenol, C. (1989). *Ankara ilinde kurumlarda yaşayan yaşlılarda ölüme ilişkin kaygı ve korkular. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tanhan F. (2007). *Ölüm kaygısıyla baş etme eğitiminin ölüm kaygısı ve psikolojik iyi olma düzeyine etkisi*. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Templer D. I. (1970). The Construction and Validation of a Death Anxiety Scale. *The Journal of General Psychology*, 82: 165-177.
- Thomas E. (1991). *Lickona. Educating for Character: How Our Schools can Teach Respect and Responsibility*. Bantam Books. New York.
- Yalom I. (1999). *Varoluşçu Psikoterapi*, Çev. Babayiğit İyidoğan Zeliha, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Yaparel R, Yıldız M. (1998). Ölümüne ilişkin depresyon ölçeğinin Türkçe çevirisinin normal popülasyonda geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 9(00): 198-204.
- Yapıcı, A. (2011). Kuramdan Yönteme “Ruh Sağlığı-Din” Çalışmalarında Karşılaşılan Güçlükler. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 11 (2), 25-61.
- Yapıcı, Y. Ve Kayıklık, D. (2005). Dinsel Eğilimle Ön Yargı ve Hoşgörüsüzlük Arasındaki İlişkiler Üzerine Psikolojik Bir Araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (1), 413-426.
- Yıldız, M. (2006), *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay. İzmir.